

ՀՏԴ 930.26 (479.243)

Հնագիտություն

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՊԵՐԼՈՒՄՆԵՐԸ ԶԱՐԱԲԵՐՈՒՄ ՀՆԱՎԱՅՐՈՒՄ
(2002թ. պեղումների արդյունքները)

Վ.Ա.Սաֆարյան, Հ.Լ.Պետրոսյան, Վ.Ռ.Բալայան

2002 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին Արցախի պետական համալսարանի արշավախումբը հետախուզական պեղումներ է կատարել Լեռնային Ղարաբաղի Մեծհիշեն գյուղի մերձակայք գտնվող Բաբաբլուր հնավայրում: Արշավախմբի հիմնական խնդիրն էր հետազոտել ուշ բրոնզի վաղ երկաթի դարին պատկանող դամբարանադաշտը՝ նպատակ ունենալով բացահայտել կասկած հանրահայտ խոշորուի դամբարանադաշտի հետ:

Բաբաբլուրում դեռևս 1996 թ. Արցախի պետական համալսարանի ու Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի միացյալ արշավախմբի կողմից կատարված հետախուզական աշխատանքներ, որի արդյունքում հետազոտվել է բնակատեղին,¹ ինչպես նաև հայտնաբերվել են նրկու դամբարանադաշտեր՝ տեղադրված բնակատեղուց ղեպի արևելքում: Արևմուտք: Արևմտյան դամբարանադաշտը վերաբերում է Բ.ա. IX-VIII դդ., իսկ արևելյանը՝ որը բաղկացած է բազմաթիվ խոշոր ու մանր հողաթմբերից, կրտսերներից և քայարերից: Արևելքում է Բ.ա. XI-IX դդ.: Մասնավորապես այդ ժամանակ պեղվել են նրկու ավերակ դամբարաններ:²

2002թ.³ համաձայն սկզբնական պլանի, նախատեսված էր հետազոտել մի դամբարանաբլուր, որը գտնվում է արևելյան դամբարանադաշտի հարավ-արևելյան մասում: Ներկա կայանապարսբային ֆերմայից 200 մ ղեպի հարավ-արևելք: Դամբարանաբլուրը կիսազնաձև է: Տրամագիծը արևելքից-արևմուտք առանցքով կազմում է 27,9 մ, հյուսիս-հարավ առանցքով՝ 24,45 մ, բարձրությունը՝ 2,3 մ:

Դամբարանաբլրի հարավային, արևմտյան ու հյուսիսային մասերի ամբողջ պարզեցում է միջին չափերի գնդաբարներից բաղկացած 6,4 մ լայնությամբ մի գոտի: Այն ամբողջ առնում դամբարանաբլրի հիմքից 1,2 մ հեռավորության վրա և տարածվելով փնջերով, ձգվում ղեպի կենտրոն: Այդ գոտու հաջորդող ստորին շերտի հողածածկն ունի ընդամենը 2 մ լայնությամբ քարե գոտի (նկ.1): Փաստորեն, -դամբարանաբլրի հողածածկը բաղկացած կա՛մառողից, որը պատված է նրկու շարք քարե գոտիներով՝ առաջինը գտնվում է 0,15 մ, երկրորդը՝ 0,45 մ խորության վրա (նկ.2): Դամբարանաբլրի արևելյան ու հյուսիս-արևելյան մասը հողածածկում քարե գոտին բացակայում է:

Դամբարանաբլրի ամենաբարձր կետից սկսած, որը գտնվում է համարյա կենտրոնում լիցքը 6 մ շառավղով բաղկացած է միայն հողից: Հենց այստեղ՝ գրոյական կետից 0,9 մ խորությամբ վրա տեղադրված է դամբարանախուցը խոշոր քարե արկղի ձևով (5,4x1,75x1,9), ծածկված ձևավոր քարերի սալերով (նկ.3): Ծածկի հինգ սալաքարերից տեղում մնացել էր միայն մեկը՝ հյուսիսայինը (3,05x1,3x0,3): Դամբարանախցի պատերը նու բաղկացած էին խոշոր սալերից: Դրանք ուղղահիգ դիրքում ամրապնդվելու համար, արտաքուստ շարել են միջին չափի գնդաբարներից բաղկացած հենապատ: Նման հենապատեր են հայտնաբերվել դամբարանախցի հարավ-արևելյան, հյուսիս-արևելյան, հյուսիս-արևմտյան ու հարավ-արևմտյան մասերում:

Դամբարանախուցը հարավից ունեցել է 1,2 մ լայնությամբ միջանցք-դուռը: Հայտնաբերվել է այդ միջանցքի արևելյան պատը, որն ունի 2,5 մ երկարություն և շարված գնդաբարներից: Պահպանված մասի բարձրությունը կազմում էր 0,6-08 մ:

Դամբարանախուցը կողմնորոշված է հարավ-արևմուտքից ղեպի հյուսիս-արևելք (նկ.4,5): Պեղումների հենց առաջին օրերին պարզվեց, որ դամբարանը կողոպտված է, բայց ոչ ծածկի սալաքարերը բացակայում էին: Այդ սալերից մեկը տեղաշարժված էր ու գտնվում էր խոշոր դուրս՝ արևելյան պատի մոտ, մյուսը՝ նրա մոտեքի աջքում: Սալերից երկուսն էլ, այդ թվում նաև ամենախոշորը (3,25x2x0,35) կտրված էր ընկած էին խոշոր մեծ: Տեղում, ինչպես նշվել է, մնում էր միայն հյուսիսային սալը: Հենց այդ սալի վրա հայտնաբերվեց նրկորդային թաղում. նրա

տնկյան մասում՝ 0,65 ու 0,8 մ խորության վրա պահպանվել էին երկու գանգի մնացորդներ, ամենայն հավանականությամբ՝ երկնամերի: Դրանցից ոչ հեռու գտնվեցին մարդու 9 ատամներ:

Նշված զանգուսկրների միջև հեռավորությունը կազմում էր 0,6 մ: Նույն տեղում գտնվել են արդիոն կտրած մի փոքր ուլունք, կավանոթի մի բնկոր՝ նախշված երկու շերտով եւ սն խնցու չորս ստորներ: Մալի կենտրոնական մասում հայտնաբերվել է նրմաայի համալայա ամբողջական մանր չադ կողքի վրա կծկված, գլուխը դնալի հյուսիս, դնալը՝ դնալի արեմուտք, ձերերը՝ կրծքի մոտ (նկ.6): Կվախը պատված էր փոքր չախների գետաքարերով: Հնարավոր է, որ մանկական այս թաղումները կապված լինեն մարդկային գոհաբերությունների սովորության հետ:

Դամբարանայից հնչեցյալների թվաքանակը չի հաջողվել որոշել: Խցի հյուսիս-արեմելյան անկյունում 1,5 մ խորության վրա (գրոյական կնից) հայտնաբերվել են 6 մատնոսկորներ, իսկ խցի հատակին՝ արեմուտյան պատի տակ, մարդու 3 ատամ: Միեւնույն ժամանակ, ինչպես խցի մեջ, այնպես էլ դռմնոսում տարբեր խորության վրա գտնվել են կենդանիների (նզ, շուն, ոչխար, թռչուն) բազմազան ոսկորներ, խնցեղների բնկորներ, մոխրի հետքեր: Խցից դնալի արեմուտք Լիծքի մեջ 0,45 մ խորության վրա վաճկաբազկվել է մոխրի մի բիծ՝ (տրամագիծը 0,35 սմ), մի ավելի խոշոր Լիծքի բիծ՝ (0,9x2,9x003) դիտվում էր 0,6-0,7 մ խորության վրա՝ անկյունից դնալի արեմելք ընկած (բծի մեջ: Եվս մեկ մոխրի բիծ հայտնաբերվել է խցի մեջ՝ 2,4 մ խորության վրա (գրոյական մակի) հյուսիսային պատից 0,7 մ հեռավորությամբ:

Ինչպես հայտնի է, միջին բրոնզի դարաշրջանում հաճախ կատարվում էր դիակիզում, բայց արդեն մ.թ.ա. II հազարամյակի վերջում ու I հազարամյակի սկզբում, այդ սովորույթը համարյա անտեսվել էր ուլվել դիաթաղումներով: Կրակի մնացորդների առկայությունը հետազոտող դամբարանաբլում ցույց են տալիս, որ թաղման արարողության մեջ կրակը դեռևս շարունակում է ինչ որ դեր խաղալ: Ի դեպ, Խոջալուի դամբարանադաշտի խոշոր հողածածկ դամբարանաբլումները եւս ունեն կրակի հետքեր:

Պնդված դամբարանաբլի իրերի համալիրն ունի հետևյալ կազմը. միացվող ծայրերով բրոնզե ապարանջան, չմիացվող ծայրերով բրոնզե օղակ, բրոնզե գոտու բնկորներ, շրջանաձև վիարկով բրոնզե մեխ, բրոնզե կոճակներ (4 հատ), երկաթե դանակի բնկորներ, անհայտ բնույթի մի ու մեծ ոսկրն իր, կոնաձև կափարիչի մաս՝ սպիտակ կավից, ուլունքներ՝ սարդիոնից (60), նարցից (2), ապակենման գանգվածից, խնցեղների բնկորներ:

Դամբարանի խնցեղները ներկայացված է չնչին քանակով եւ կոտորատված վիճակում: Մեզ հասած մասերից կարելի է, նգրակացնել, որ կավամանների մի մասը ունեցել է սն, փայլեցված մակերես: Խնցեղների առաջին խմբի մեջ մտնում են փրված գնդաձև իրանով, ննդացող ոչ բարձր ձող անկանթ ապիորները: Խնցեղներից մյուս խմբին պատկանում են միականթ սափորները, որոնց աղեղնաձև կանթերը շուրթից կամ վզի կենտրոնից իջնում են դնալի անոթի ուս: Հանդիպում են նաև ուռուցիկ ելուստներով գարդարված անոթներ: Այս ամենը բերող է Զ.ա. I հազարամյակի սկզբի անտաղթների:⁵ Մամանտիպ խնցեղնե հայտնաբերվել է Լոռի-Բերդում⁶, կրողվանում (Վանաձոր)⁷, Խոտանոցում⁸ եւ թվագրվում են մ.թ.ա. I հազ. սկզբի դարերով:

Ուշագրավ է կոնաձև կափարիչը՝ արտոատված սպիտակ կավից, որի ներքևի մասի տրամագիծը 2,5 սմ, վերելինը՝ 4 սմ: Վերելի լայն մասն ունի հորիզոնական բռնակ: Որոշ հետազոտողներ գտնում են, որ սպիտակ կավից արտոատված իրերը բերվել են:⁹ Մակայն, հարկ է նշել, որ մեր տարածքում գտնվող ուշ բրոնզի ու վաղ երկաթի դարաշրջանի հուշարձաններում այնպիսի ներկայացված են սպիտակ կավից արտոատված ուլունքներ:¹⁰

Ձաղրկի մեջ որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում երկկոնաձև ապակե մի խոշոր ուլունք, որը պատված է ղեղնականաչափուն հասկաձև նախշով:

Մտադա իրերը, ինչպես նշվել է վերևում, ներկայացված են մի քանի բրոնզե կոճակներով եւ բրոնզե գոտու բնկորներով:

Կիսաշրջանաձև կոճակները հակառակ կողմից ունեն ամրակներ: Դրանք լայնորեն միակայացված են նրտանոցում, Գոլովինայում, Լոռի-Բերդում:¹¹ Մյուս տիպի կոճակները ամրակների փոխարեն երկու կողմից ունեն առամիկներ: Կոճակների այդ տեսակը եւս գտնվում են ունի Հայաստանի վաղ երկաթե դարի հուշարձաններում Լճաշեն, Արթիկ, Կոթիկ¹², Դիլիջան¹³, Լոռի-Բերդ¹⁴:

Նտարքիքի է ոսկրն առարկայի կտորը՝ դրոշմված գարդանախշով: Նմանատիպ բնկոր հայտնաբերվել է Խոջալուի N2 դամբարանաբլում:

Սաճանախատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում բրոնզե գոտու 2 ոչ մեծ կտորները (2 եւ 3 սմ երկարությամբ): Նրանցից մեկի վրա դիտվում է երիզը, այսպես կոչված «վազող գալարի» ձևաքո: 2-րդ, բնկորի վրա դիտվում է ինչ-որ պատկերի հատված: Հարկ է նշել այդ «վազող

գալարի» նմանությունը խոջալուի N2 դամբարանաբլուրում հայտնաբերված բրոնզե գոտու եղջերադանակի հետ:¹⁵

Մեր դամբարանաբլուրը ըստ էության համաժամանակ է Տոլորսի, Կիրովական (Վանաձոր), Առաջածորի, խոջալուի խոշոր հողային դամբարանաբլուրներին, որոնք թվագրվում են Բ.ա. IX – VIII դդ-ով:

Այսպիսով խոջալուի եւ նորահայտ դամբարանադաշտերի միջև կան որոշակի ընդհանրություններ՝ դամբարանաբլրի ձևը եւ կառուցվածքային յուրահատկությունները (վանաձոր), Առաջածորի, խոջալուի խոշոր հողային դամբարանաբլուրներին, որոնք թվագրվում են Բ.ա. IX – VIII դդ-ով:

Միևնույն ժամանակ այդ կապերի առավել հստակ որոշման եւ խոջալու դամբարանադաշտի ու Զարաբլուրի միջև կապերն հստակեցնելու համար անհրաժեշտ են առավել ընդլայնված պեղումներ, ինչպես նորահայտ դամբարանադաշտում, այնպես էլ Զարաբլուր քնակավայրում:

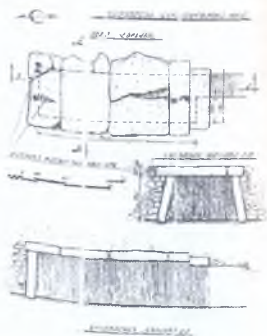
Նկ. 1

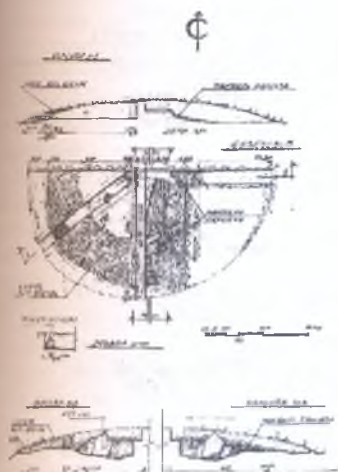
Նկ. 2

Նկ. 3

Նկ. 4

Նկ. 5

Նկ. 6

Резюме

В июле-августе 2002 г. в местечке Караблур села Мектишен Аскеранского района НКР, археологическая экспедиция АрГУ провела разведочные археологические работы, в ходе которых был раскопан большой курган эпохи раннего железа. Выявленный материал подтвердил высказанное ранее предположение об исторической связи нововыявленного памятника с культурой ходжалинского могильника. В частности, имеются общие черты как в конструкции кургана, так и в обряде захоронения и выявленных археологических материалах.

Գրականություն

1. Պետրոսյան Հ., Եպիսկոպոսյան Լ., Ասրյան Յու., Սաֆարյան Վ., Բալայան Վ., Հովհաննիսյան Վ., Հնդախոսական պեղումներ Արցախի Քարաբլուր հնավայրում - Հին Հայաստանի մշակույթը, Հնագիտական XI հանրապետական նստաշրջան, Եր., 1998, էջ 53-54: Պետրոսյան Հ., Արցախի նորագյուտ սրբարանը և նրա ազգագրական գույքահիմքերը-Հանրապետական ազգագրական գիտաժողով, Զինվորացուների հիմնադրույթներ, Եր., 1997, էջ 47-48: Պետրոսյան Հ., Քարաբլուրի նորագյուտ սրբարանը և «սուրբ օջախների» պաշտամունքն Արցախում-Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, Եր., 2001, էջ 347-356:
2. Սաֆարյան Վ., Նորահայտ հնագիտական նյութեր Մեհիոշեն գյուղի Քարաբլուր վայրից - ԱրՊՀ գիտական տնկելագիր, 2001, N.1:
3. Հմմտ. Եսայան Ս. Ա., Հայաստանի հնագիտություն. Եր., 1992, պր. 1, էջ 288:
4. Кушнарева К. Х., Ходжалинский могильник, ИФЖ, 1970, N3, с. 110
5. Եսայան Ս. Ա., Նշվ. աշխ., էջ 270-271
6. Деведжян С. Г., Лори- Берд, I Ер., 1981, с. 71-73.
7. Мартиросян А. А., Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ер., 1964, табл. XXIII, 2,4
8. Мартиросян А. А. Раскопки в Головино. Ер., 1954, табл. 13, 24.
9. Кушнарева К. Х., Археологические работы в 1954 г. в окрестностях Ходжалы, МИА, N67, М.-Л., 1959, с. 384-385.
10. Деведжян С. Г., Указ. соч., стр.55, Վ.Սաֆարյան, Նշվ աշխ., էջ 127.
11. Хачатрян Т. С., Материальная культура Ширака, с.60; Деведжян С., Եր., соч. с. 33.
12. Мнацаканян А. О., О раскопках могильников у с Головино, КСИИМК, 1952, вып.XI.VI, рис. 17-2 и 18.
13. Карапетян Л., Шагнисян А. Археологические находки в Дилижане, ВОН, 1961, N 12, с. 70
14. Деведжян С. Г. Указ. соч., с. 33.
15. Кушнарева К. Х., Ходжалинский могильник, с. 111,113.